

II. 3. 3. Zhrnutie

Výskum cyrilských pamiatok troch tematických celkov, a síce liturgických, hudobných a legislatívnych, poukazuje na jedinečný fenomén, ktorý nenachádzame v žiadnej inej z príbuzných tradícií. Ide o kontinuálne formotvorné spolužitie, akúsi symbiózu dvoch odlišných tradícií: východnej, pochádzajúcej z hlavného mesta Východorímskej ríše, Konštantínopolu, a západnej, ktorá sa na územie dnešného Slovenska dostala najprv prostredníctvom Franského kráľovstva, neskôr interakciou miestnej hierarchie so Svätou stolicou v Ríme. Od svojich počiatkov sa tak táto kultúra formovala pomocou dvoch odlišných kultúrnych tradícií, ktoré voči sebe niekedy vystupovali aj antagonisticky. Počas celej histórie sa tento stav nijako podstatne nezmenil a aj preto mohli v 17. storočí pri akte „únie“, ktorá vlastne ani úniou nebola, signatári potvrdiť, že budú naďalej žiť v tradícii, v akej žili dovtedy a ktorá na tomto území fungovala už od nepamäti.

Cyrilské pramene na Slovensku sú tak jedinečným dôkazovým materiálom heterogénnej religióznej kultúry, ktorá sa vymyká štandardom bežným v bratských byzantských tradíciách. Svojou jedinečnosťou si táto kultúra plným právom zaslúži rovnocenné miesto medzi východnými tradíciami, ktoré spolu tvoria celok nesmierneho bohatstva a pokladu kultúry východných liturgických obradov nielen v európskom, ale aj celosvetovom kontexte.

II. 4. Cyrilská písomná kultúra na Slovensku ako jeden z prameňov výskumu folklórnych prozaických žánrov

Systém folklórnych žánrov možno z hľadiska vzniku považovať za jav veľmi starý, ktorý sa začal formovať dávno pred vznikom písomnej kultúry. Uvedomelý a intencionálny záujem o folklór sa objavuje pomerne neskoro, a to v prvej polovici 19. storočia najmä v období literárneho romantizmu, keď sa začali organizovať vedomé zberateľské aktivity a konštituovala sa folkloristika ako vedná disciplína. Práve v tomto období vzniklo veľké množstvo pramenného materiálu, čo poskytovalo široké možnosti aj na zrod prvých vedeckých koncepcií folkloristického výskumu. Najstaršie zmienky o folklóre (zväčša náhodné) obsahujú aj písomné pramene staršieho predromantického obdobia. Ak teda uvažujeme o folklórnych žánroch a o ich (naj)starších zápisoch, máme na mysli nielen pramenné materiály, ktoré získali a zapísali zberatelia folklóru najmä v romantickom období v prvej polovici 19. storočia. Patria sem aj texty tzv. *paleofolkloru*, teda takých folklórnych textov, ktoré sa nám zachovali ako súčasť písomných prameňov, ale v ústnej

tradícii sa nám nedochovali – máme tu na mysli napríklad diela antických eposov či stredovekej literatúry, staroruské literárne pamiatky, kde sa v transformovanej písomnej podobe zachovali relikty folklórneho repertoára (ruský piesňový historický folklór, či eposy, v ktorých možno nájsť paralely s novelisticko-rozprávačskými folklórnymi tradíciami) (Nekľudov 2006, 287-295).

V rámci riešenia projektu vznikla príležitosť venovať pozornosť aj miestu folklórnych žánrov v cyrilskej písomnej kultúre na Slovensku. V ostatných desať-ročiach sa v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV venuje pozornosť výskumu a systematizácii cyrilských rukopisných prameňov (16. – 18. storočie) spätých s tradíciou byzantsko-slovanského obradového prostredia, ktoré poskytujú priestor pre výskum cyrilského písomníctva z rozličných aspektov. Počas riešenia projektu sme v súlade so zadanou projektovou úlohou využívali pamiatky z digitalizovaného korpusu cyrilských písomností uložené v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV, prípadne sme na štúdium využívali ich edične sprístupnené verzie. Zameriavali sme pozornosť na neliturgický okruh písomností, na zápisy rozprávačskej tradície, ľudové čítania a zborníky mimoliturgickej tvorby. Náš záujem sa sústredil predovšetkým na objasnenie charakteristických znakov folklórneho textu v špecifickom okruhu písomnej kultúry, na formu zápisu i spôsob vzniku, pokúsili sme sa určiť genézu a poukázať na funkciu jednotlivých žánrov na pozadí jazykových a kultúrno-religióznych osobitostí skúmaného areálu.

Okruh skúmaných neliturgických cyrilských prameňov je vo vzťahu k folkloristickým aspektom výskumu zaujímavý z viacerých hľadísk. Je potrebné zdôrazniť, že kým liturgické písomnosti z cyrilskej databázy textov podliehali kánonickým a dogmatickým pravidlám, pri cyrilských rukopisných prameňoch neliturgického okruhu je nevyhnutné venovať patričnú pozornosť procesu možnej adaptácie, variability a plasticity textu. Hoci predpokladáme, že mnohé texty zo skúmaného slovesného materiálu majú svoje korene v knižnej (biblickej a hagiografickej) tradícii alebo v dielach stredovekej literatúry, folklórna interpretácia nie vždy prísne sleduje knižný sujet, čoho výsledkom sú rozličné viac alebo menej folklorizované varianty.

Kľúčovým momentom nášho výskumu v rámci projektu APVV bolo uvažovať o mieste a zaradení cyrilských textov do jednej z dvoch komunikačných systémov kultúry – do sféry folklórnej (ústnej) alebo knižnej (písomnej). Pojem *folklórny text* je spätý s opozitným pojmom *literárny text*, prípadne môžeme uvažovať v rovine ich základných charakteristík na pojmovej osi *ústny* a *písaný* text. Vo folklórnej komunikácii je prirodzené, že primárnym spôsobom uchovávaná a transmisie textu je ústna forma pri špecifickej bezprostrednej (kontaktnej) forme komunikácie interpreta s publikom. Ústne šírený folklórny text vzniká vždy v momente interpretácie, v rovnakej podobe sa už neuchová ani v pamäti interpreta ani v pamätiach recipientov. V momente každej novej interpretácie vzniká na základe konštantných žánrovo-tematických schém nový folklórny text a zároveň vstupuje do ďalšieho variačného procesu, čo umožňuje, ale aj zároveň do istej miery limi-

tuje udržiavanie ústnej tradície a fungovanie jej poetických schém v závislosti od mnemotechnických predpokladov spoločenstva alebo interpretačných príležitostí.

Ústne šírené existujú podnes, folklór po objavení písma koexistuje s písomnou slovesnosťou a vstupuje s ňou do neustáleho dialógu. V najstarších obdobiach sa na písme začínajú fixovať tie ústne šírené folklórne žánre, ktoré boli dôležité pre pragmatický život a z hľadiska hodnoty sa im pripisoval osobitný význam. Ide napríklad o didaktickú folklórnu tradíciu, rukopisné knihy obsahujúce rady, ponaučenia, návody na liečenie, snáre, zborníky magických rituálov, zariekaní, zaklínaní a pod. Prostredníctvom rukopisnej literatúry sa rovnako šíрили i texty religiózneho obsahu neliturgického charakteru, ktoré fixujú výklady evanjeliových perikop, proroctvá, kázne a pod. (Nekľudov 2009, s. 15-33 a tiež Vašíčková 2016, 2017b).

V rámci riešenia projektu sme priebežne vo viacerých štúdiách poukázali na šírku, žánrovú a tematickú zloženú skúmaných cyrilských textov, ktoré môžeme zaradiť do sféry folklórnych textov (Žeňuchová 2017a, 105-122), na jazykové osobitosti tejto skupiny cyrilскеj písomnej kultúry (Žeňuchová 2017b, 161-172). Na tomto mieste si iba v krátkosti dovoľíme zhrnúť, že v nami sledovaných cyrilských zborníkoch sa nachádza skupina tzv. didaktických žánrov, v ktorých dominuje morálny, religiózny a názorný aspekt. V prvom rade ide o exemplické príbehy, ktoré v skúmanej pramennej základni môžeme nájsť v kázňovej tvorbe či vo výkladoch evanjelií. Z hľadiska vývinu tohto žánru možno vidieť počiatky exempla už v krátkych folklórnych žánroch reflektujúcich životné múdrosti, ako sú príslovia, porekadlá, sentencie, ktoré sa neskôr pretransformovali do krátkeho poučenia v príbehu. Ukázalo sa, že subjekty niektorých exemplí v cyrilскеj tvorbe pochádzajú z knižných stredovekých prameňov. Napríklad výklad k evanjeliám Klimenta Bukovského z 18. storočia obsahuje zápis prerozprávaneho sujetu exempla z latinskej stredovekej zbierky z polovice 15. storočia *Gesta Romanorum* pod názvom *Гисторiа Душполенiаа ѿ Памяти смъртно* / Výklad osožný pre dušu, prečo treba myslieť na smrť (Javorskij 1929; Žeňuch 2009). V slovenskej edícii výberu gest tento sujet nájdeme pod názvom *Slasti panovania* (Skutky Rimanov 1978, 78-80). V Litmanovskom rukopise Štefana Hlinku „A“ z 18. storočia nájdeme iný sujet z najznámejšej zbierky stredovekých exemplí *Gesta Romanorum* *Прiкля ѿ пожитлѧ, и ѿ ѿпатрностi вшиткыхъ речахъ* / Príklad o skúsenostiach života a rozvážnom konaní všetkých skutkov. Litmanovský rukopis „A“ obsahuje i ďalšie exemplá – O zrade a násilí, O dohode s Bohom, O dvoch sluchoch, O pravde a krivde, O nevinnom na smrť odsúdenom, O skúsenostiach života a rozvážnom konaní všetkých skutkov, O kráľovi, O predajcoch obilia a i. Paleografickú charakteristiku a opis Litmanovských rukopisov sme ako výstup z projektu uverejnili v roku 2017 (Žeňuchová 2017a). Exmplá, ako jeden z hlavných žánrov stredovekého kazateľstva, existujú v kontexte slovenskej kultúry podobne ako aj v iných európskych folklórnych a literárnych tradíciách aj ako samostatne existujúci žáner. Bohaté je i zastúpenie exemplí v ľudovom rozprávačskom repertoári neskorších

období, čo možno vysvetliť vplyvom staršej písanej mravoučnej, výchovnej a náboženskej literatúry, ale aj vplyvom sugestívnej kazateľskej činnosti v kresťanskom spoločenstve (Dvořák 2001, 9-19).

Práve také žánre, kde je nosným prvkom sujet (naratívne rozprávania, exemplá atď.), veľmi ľahko prechádzajú z ústnej tradície do rukopisnej, z knižnej tradície do folklórnej. Do exemplického obrazu je možné pretransformovať rozličné naratívne subjekty, ktoré popri priamom význame nadobúdajú aj všeobecne platný mravoučný zmysel. Žánrové vymedzenie exempla má teda priepustné hranice a často úlohu a funkciu exempla môžu v kázňovej tvorbe preberať aj iné žánre: rozprávka, legenda, bájka, príslovie či aforizmus, podobenstvo. Ako príklad na dokumentáciu tohto javu uvádzame zápis ľudového rozprávania z rukopisného zborníka duchovných piesní Spevník Mitra Dočínca (prelom 18. a 19. storočia), kde sa na fol. 02r–04v nachádza záznam ľudového rozprávania. Peter Žeňuch (Žeňuch 2004, 156-160) predpokladá, že texty do súboru duchovných piesní pravdepodobne doplnil V. Hnaťuk, ktorý v roku 1896 získal rukopisný spevník v Marmarošskej stolici v dedine Kušnica od miestneho kantora.⁸⁷ Sujet ľudového rozprávania zapísaného v Spevníku Mitra Dočínca kriticky ukazuje na negatívne vlastnosti žien, ako je zvedavosť a jej dôsledky, preto mohlo byť využívané v úlohe exempla pri kázni. Tento sujet dokumentuje na území Slovenska aj katalogizačná práca Súpis slovenských rozprávok Jiřího Polívku v 4 rozličných variantoch z 19. storočia, a tak o jeho existencii v ústnej rozprávačskej tradícii niet pochybností (Polívka 1930, 276-278).

V skúmanej cyrilskej tvorbe sú žánrovo zastúpené i prerozprávania biblických udalostí, tzv. biblická próza – životy svätých, etiologické legendy. V Nižno-rybnickom spevníku z roku 1817 sa na fol. 67v-73r nachádza **ГЛОВО ѿ ТОБИ́АШѦ, ГЛАВА А-ВА** (Žeňuch 2012, 118-144). Ide o prerozprávanie časti starozákonného príbehu o Tobiašovi a jeho rodine. Zápisy biblickej prózy obsahujú aj dva už spomínané Litmanovské rukopisy (rukopis A a rukopis B) zo zač. 18. storočia uložené v rukopisnom fonde v Kyjeve, ktorý popri výkladoch životov niektorých svätých (*rkp. A*: život Kozmu a Damiána, Andreja, Blažeja, Bazila Veľkého, Barbory, Sávu, Šalamúna, Mojžiša proroka, Abraháma, Alexeja, Jozefa syna Jakubovho; *rkp. B*: život sv. Juraja, o Jurajovom zázraku, keď zbavil dievčinu od zmije – hada, *Kazanie o žitii* sv. Jána Krstiteľa, Petra a Pavla) zahŕňa i prerozprávania biblických udalostí (*rkp. A*: O stvorení sveta, o raji na zemi, o spravodlivom Noemovi, o babilonskej veži a rozdelení jazykov) (Žeňuchová 2017a).

⁸⁷ Dnes sa rukopis spevníka nachádza v rukopisnom oddelení v Národnej knižnici im. Stefanyka vo Lvove, ktorej V. Hnaťuk venoval aj viacero rukopisných pamiatok. Opis spevníka Mitra Dočínca publikoval Ivan Franko v roku 1900, ale o zápise rozprávky sa tam nezmiňuje (Franko 1900, s. 61-64). Možno teda predpokladať, že zápis rozprávania bol doplnený neskôr, a to aj na základe toho, že zápisy rozprávání sú zaznamenané mladším rukopisom ako ostatná časť spevníka (koniec 19. storočia) (Žeňuch 2004, 156-160).

Cyrilské texty zo žánrového okruhu tzv. biblickej prózy sú zaujímavé pre svoju neordinárnosť a ponúkajú možnosť nahliadnuť do tzv. ľudovej Biblie. Pojem *ľudová Biblia* je vo vedeckej literatúre ustálený (Belova 2004; Zowczak 2000; Georgieva 1990; Badalanova 1998) podobne ako pojem *ľudová hagiografia* (ľudové životy svätých). Okruh žánrov biblickej prózy ilustruje, že texty tohto tematického okruhu sú v porovnaní s kánonickými biblickými, apokryfickými a hagiografickými textami špecifické – popri knižných sujetoch ponúkajú nekánonický variant, u ktorého možno predpokladať aj existenciu v ústnej folklórnej tradícii. Skúmaný korpus neliturgických cyrilských prameňov, ako sme ho vymedzili vyššie, obsahuje folklórne alebo v rozličnej miere folklorizované rozprávania o vybraných biblických udalostiach, rozprávania o biblických postavách, o svätých a o zázrakoch, ktoré počas života robili, čo zvyšuje ich popularitu v ľudovom prostredí, a tým aj ich úctu. Vo folklórnej biblickej próze nie je ojedinelé, že dištancia medzi obrazom svätého vo folklórnom prostredí a jeho kánonickým knižným zobrazením môže byť nepatrná, ale môže byť i natoľko odlišná, že folklórny obraz nemá nič spoločné s oficiálnou cirkevnou spisbou. Mnohokrát sujety o svätých z folklórneho prostredia spája s oficiálnou kánonickou verziou iba meno biblickej postavy (Kuznecova 2010). O tom svedčí napríklad cyklus putovania svätého Petra a Krista po zemi, ktorý je v ľudovej rozprávačskej tradícii bohato zastúpený (Polívka 1930, 13-28).

V korpuse cyrilských textov sa vyníma skupina žánrov, ktoré nesúvisia s okruhom religióznej spisby a svojím tematickým zameraním a funkciou sú určené pre každodenné pragmatické použitie v prostredí tradičného spoločenstva. Vyššie sme spomínali, že na písme sa fixovali najmä tie texty z ústnej tradície, ktoré boli osobitne dôležité pre svoju pragmatickú hodnotu a potrebu v rámci ľudového spoločenstva. Takým príkladom sú spôsoby ľudového liečenia, ktoré sa odovzdávali v ústnej forme z pokolenia na pokolenie, predsa sa však využívala aj ich písomná fixácia. V okruhu cyrilských písomností máme k dispozícii dva cyrilské liečebníky *Врачъ Домашный* a *Помощникъ оу Домшвествѣ, Газдшвествѣ*, ktoré zostavil michalovský gréckokatolícky kňaz Mikuláš Teodorovič v rokoch 1790 a 1791.⁸⁸ Ako uvádza autor Mikuláš Teodorovič, liečebníky obsahujú preklady liečiteľských praktík z maďarskej predlohy (*Врачъ Домашный*), ale aj návody na liečenie, ktoré získal sám od sedliakov v okolí Michaloviec, prípadne čerpal z vlastnej skúsenosti a overil ich na sebe i iných ľuďoch (*Помощникъ оу Домшвествѣ, Газдшвествѣ*). Rukopisné liečebníky, ako pamiatky ľudovej medicíny, priťahujú pozornosť etnografom, folkloristom, kulturológom a religionistom, ktorí v nich hľadajú tradičnú podobu ľudového lekárstva, ktorá je prirodzeným výsledkom interakcie zľudovených a exaktných poznatkov z medicíny či botaniky (Ippolitova

⁸⁸ Obidve liečiteľské príručky boli publikované v supplmente *Slavica Slovaca* v roku 2014 (Žeňuch – Žeňuchová 2014).

2008). Jednotlivé recepty dopĺňa viera v magickú silu slova, ktorú ešte znásobuje magický a rituálny akt liečenia a zariekacie slovesné formuly. Cyrilské liečebníky považujeme za významnú písomnú pamiatku z hľadiska poznania histórie kultúry, výskumu ľudového liečiteľstva či racionálnosti odporúčaných liečebných prostriedkov. Rukopisné liečebníky vznikali v 17. a 18. storočí zväčša ako preklady z iných európskych jazykov, neskôr ich začali nahrádzať tlačené knihy tohto zamerania. Hoci pôvodnú maďarskú predlohu prvej časti Teodorovičovho liečebníka nepoznáme, s istotou vieme povedať, že variabilita liečebníkov samozrejme bola v rukách prekladateľa, zostavovateľa či pisára, ktorý zastarané a neaktuálne vynechal, novšie poznatky doplnil podľa vlastného uváženia a potrieb spoločnosti. Liečebníky popri lingvistických, etnolingvistických a terminologických aspektoch poskytujú informácie nielen o liečivých účinkoch rastlín, minerálov, ponúkajú dobový obraz o chorobách a neduhoch a celkovom obraze života spoločnosti na východnom Slovensku a pod Karpatmi.

Osobitne dôležitá je upozorniť na skutočnosť, že v dvoch cyrilských písomných pamiatkach sa nachádzajú aj folklórne texty z okruhu tzv. krátkych folklórnych prozaických foriem – hádanky. Za text liečebníka *Помощникъ оу домашствѣ, гадзствѣ* zaradil M. Teodorovič osobitnú časť pod názvom *Простацкѣ вопросы, ѿ вѣсты* (*Ludové otázky a odpovede*), kde uvádza 121 hádaniek (Žeňuch 2013a, 353-362). Podobne aj v Rakošinskom rukopisnom zborníku (17. storočie) sa nachádza 13 hádaniek tohto typu prevažne z biblického námetového okruhu. P. Žeňuch (Žeňuch 2013a, 450) uvádza, že ide o vtipné úslovie a múdroslovie, zo žánrového hľadiska však v oboch pamiatkach ide o tzv. anekdotický typ hádanky, ktorá je kompozične utvorená z dvoch častí: prvú časť hádanky tvorí priama otázka a druhá časť je krátkou (niekedy aj jednoslovnou) dôvtipnou odpoveďou na zadanú otázku. Tematicky hádanky tvoria najmä otázky z Biblie (v Rakošinskom rukopise iba biblický námetový okruh), iné čerpajú námety z každodenného života a ich funkcia je predovšetkým zábavná.⁸⁹ Túto skupinu hádaniek niektorí folkloristi nepovažujú za hádanky v pravom zmysle slova, teda také, ktoré sa zakladajú na metaforicko-metonymickom alebo alegorickom opise, čo je z hľadiska súčasného vymedzenia žánru nosným poetickým prvkom príznačným pre tento literárny a folklórny útvar. Hádky anekdotického typu sú archaickejšie a majú blízko k prísloviám a porekadlám. Tento typ hádaniek obsahujú viaceré staršie rukopisné zbierky hádaniek zo slovenského kultúrneho kontextu, čo dokumentuje a potvrdzuje najstaršie tendencie vo vývine hádkového žánru na našom území. Anekdotický typ hádaniek prevažuje aj prvej tlačenej knižke humoristického obsahu na Slovensku *Weselé účinky a rečeňi*, ktorej autorom je J. I. Bajza (Bajza 1795).

⁸⁹ Uvádzame niekoľko príkladov z Teodorovičovho liečebníka: *Котра вода найдрагша? / Котра оу карчмахъ чрезъ кочмаріевъ до напою мѣша са. // што лѣпше ѿ одного хлѣба? / Два. // што ѣ жена? / злое потребное, ѿ разума налпа. // Кто неродивса, ѿ оумер? / вѣсть: Ядамъ* (Žeňuch – Žeňuchová 2014).

Z hľadiska histórie zbierania a zapisovania tohto folklórneho žánru v kontexte slovenských folklórnych prameňov treba zdôrazniť veľmi dôležitú skutočnosť. Prvé hádanky zo slovenského prostredia publikoval Čeněk Zíbrt v časopise *Český lid* až v roku 1899 pod názvom *Slovenské hádanky*, kde publikoval najstarší zachovaný rukopisný prameň slovenských hádaniek: rukopisnú zbierku anonymného autora z 2. polovice 17. storočia, ktorá sa mu dostala do rúk vďaka láskavosti Terézie Vansovej (Zíbrt 1899). Neskôr v roku 1914 publikoval na stránkach časopisu *Český lid* aj mladšiu rukopisnú zbierku z roku 1720 (Zíbrt 1914). Môžeme teda povedať, že cyrilske zápisy hádaniek v zbierke Mikuláša Teodoroviča (1791) a v Rakošinskom zborníku (17. storočie) dopĺňajú najstaršie pramene k štúdiu vývinu tohto žánru na našom území.

Spomínaný Rakošínsky zborník zo 17. storočia našiel v roku 1930 Julian Javorský v dedine Rakošino (ukr. Ракошино) neďaleko Mukačeva v zakarpatskej oblasti dnešnej Ukrajiny. V súčasnosti je uložený v Oddelení rukopisov a starých tlačí v Slovanskej knižnici v Prahe. Digitálnu kópiu na mikrofilme získal Peter Žeňuch, prepísal a publikoval aj niekoľko textov z uvedeného rukopisu vo svojej práci *Pramene k byzantsko-slovanskej tradícii a kultúre na Slovensku* v roku 2013. Žánrovo i tematicky je Rakošínsky rukopis rôznorodý a z hľadiska folkloristického výskumu veľmi zaujímavý. Na prvých 20 stranách sa nachádza skrátená forma Lucidária, ktoré je napísané ľudovým jazykom s veľkým množstvom západoslovanských prvkov – slovákizmov a bohemizmov, na základe ktorých už Julian Javorský pri opise rukopisného zborníka predpokladá priamu predlohu z českého prostredia (Javorskij 1931, 96; Vašica 1995, 52-54; Žeňuch 2013a, 43, 292-301).

Lucidária ako stredoveký encyklopedický žáner nemajú jednotný obsah, vznikali receptívnym excerpovaním poznatkov z diel významných vedeckých autorít. Za východisko lucidárií a produktívne žriedlo šírenia sa považuje latinský text Honoria Autunského s názvom *Elucidarius* zo začiatku 12. storočia a nemecká skladba *Lucidarius* rovnako z 12. storočia, z ktorej pochádza aj staročeský Fürstenberský rukopis i česká prvotlač z roku 1498 (Zíbrt 1903, 8; Nedvědová 1977, 76). Najstaršie latinské a nemecké Lucidária boli primárne určené teológom, klerikom ako príručka pre vzdelávanie. O pôvode Lucidária a o ďalších úpravách a prekladoch latinského a nemeckého textu do európskych jazykov (zo slovanských iba český) publikoval štúdiu K. Schorbach, kde upozorňuje na to, že pod názvami *Elucidarium*, *Elucidarius*, *Lucidarius*, *Lucidaire*, *Lucidario* atď. sa už od 12. storočia v rukopisnej i tlačenej podobe vyskytuje množstvo verzií textu Lucidária (Schorbach 1894). Ich obsah nie je totožný, hoci pôvodný spis má konštantnú štruktúru a obsahuje tri knihy: prvá „De divini rebus“ hovorí o posvätnej histórii (o Bohu, o stvorení, o diablovi, o anjeloch, prvom človeku, o hriechu a pod.); druhá kniha „De rebus ecclesiasticis“ je venovaná ľudskému životu od narodenia do smrti; tretia kniha „De futura vita“ vykladá existenciu raja, očistca, pekla, venuje sa otázkam života po smrti a koncu sveta. V súčasnosti sú známe francúzske, talianske, španielske, anglické, holandské, zo slovanských ruské, poľské, chorvátske a české

spracovania v rukopisnej i tlačenej podobe. Niektoré sa dotýkajú iba teologických otázok, iné sa zaoberajú prírodnými otázkami, medicínou, astrológiu, hudbou, filozofiou. Každý preklad, každý nový prepis prípadne tlač sa upravovali podľa výberu zostavovateľa, požiadaviek a dobového vkusu. Pôvodné rozdelenie starého textu sa v neskorších úpravách pre ľud nezachovávalo.

Lucidárium ako kniha s primárne gnozeologickou funkciou bola veľmi obľúbená a vyhľadávaná najmä v ľudovom prostredí. Kvôli stručnej a jednoduchej forme spracovania katechizmovou metódou otázok a odpovedí, rozhovoru medzi majstrom a žiakom, sa Lucidárium stalo obľúbeným čítaním pre širšie vrstvy. Lucidária prostému človeku umožňovali naplniť túžbu po poznaní – preto niet divu, že vznikla aktuálna potreba prekladov do zrozumiteľných jazykov. Pri prekladoch si autori počínali voľnejšie, vyberali pasáže, aktualizovali ich, usilovali sa zostaviť podľa pôvodnej predlohy novšiu verziu, ba dokonca pridávali aj niečo z ľudovej tradície, čo v pôvodných latinských a nemeckých predlohách nenájde (na Mesiaci hrá Dávid na husliach, preto sú na ňom viditeľné čierne škvrny,⁹⁰ že hady a draky chránia krajinu, ktorá je najbližšie k raju a pod.⁹¹). Obľúbené knižky čítania pre ľud tak dostávajú nový obsah, zachovávajú si iba pôvodnú starú formu.

Text Lucidária, aký máme zapísaný v Rakošinskom zborníku, nezachováva trojčlennú štruktúru pôvodného diela, v porovnaní s predpokladanou českou predlohou je značne skrátený. Čo sa týka slovanských spracovaní, najčastejšie býva pripomínaný ako predloha staročeský Lucidář (Zíbrt 1903, 12), ktorého vplyv možno predpokladať aj pri šírení do prostredia cyrilскеj písomnej kultúry na Slovensku a pod Karpatmi. Podobná rukopisná pamiatka vznikla ako preklad aj v dedine Malý Lipník na východnom Slovensku (Šlepecký 1967, 350-369; Žeňuch 2013a, 43).

Záverom možno povedať, že text Lucidária sa od stredovekých vzdelancov dostáva aj do ľudového prostredia, a to približne od 17. storočia, keď býva spolu s cestopismi, kalendármi, liečebníkmi, astrologickými výkladmi ale aj snármí zaraďovaný ku tzv. „knižkám ľudového čítania“. Aj v Rakošinskom rukopise sa nachádza snár – Výklad snov svätého proroka Daniela (Сновъ выкладаніа даііла пророка сѣгаго), ktorý vysvetľuje obrazy videné počas sna. Podľa biblického sujetu

⁹⁰ Мѣць · що є̄ чорного оу мѣци люде просты гварѣтъ ажъ давидъ гдѣ ·
Міср̄ · повѣла емъ ти ажъ мѣць беретъ свѣтлостъ ѿ слонца а такъ беретъ ѿ горячѣсть ажъ всѣде
поленъ а протожъ емѡ нѣіакаіа емѡ деностъ ѿ землѣ ѿ ѿ воды а то є̄ чо видаемо оу мѣци
(Žeňuch 2013a, 300).

⁹¹ Млад · Котраіа земліа найбайже раю ·
Млн · іакоже намъ пісмо свѣчїтъ ажъ жаденъ живїи неможетъ воїти до раю чомъ сѣтъ ѿколо
раю горї високї ѿ великї ѿ ѿ нїхъ лежатъ гадове великї шарканѣ а tote боронятъ ажъ неможетъ
тамъ жаден доїти а іци подла раю лежитъ една земліа котраіа сіа зове інѣдѣіа а tota вода чо
сіа зове канѣказѣсъ течетъ tota ѿ червеное море а прото неможетъ телеснїи члѣкъ тамъ доїти ·
чомъ ѿ еднеї страны течетъ дїкое море а з др҃гой стороны рѣка великаіа інѣдесъ а тамъ сѣтъ
великїи пѣстынкъ ажъ тамъ неможетъ поїти за д̄ лѣта... (Žeňuch 2013a, 294).

prorokovi Danielovi Boh daroval schopnosť porozumieť každému snu: „Daniel zas porozumel každé videnie a sen.“ (Dan 1,17). Pre každý sen dostal prorok Daniel osobitné vysvetlenie od Boha, o čo prosil aj v modlitbe. Aj biblický sujet napovedá túžbu človeka porozumieť snom a videniam v snoch. V ľudovom prostredí bola viera v prorockú silu snov všeobecne rozšírená, a tak sa veľkej obľube tešili súbory výkladov snov v rukopisnej ale aj v tlačenej podobe. Fenomén sna, videnia počas sna v ľudovom prostredí a v ľudovej kultúre je takým javom, ktorému sa neustále venuje pozornosť. Pretransformoval sa do rozličných oblastí slovesného folklóru a do systému ľudových poverových a magicko-rituálnych praktík, v ktorých sa zračia archaické elementy ľudového myslenia, mytologické modely. Folklórne výklady snov vychádzajú z dlhoročného pozorovania a osobnej skúsenosti členov spoločenstva, čím sa zvyšuje ich dôveryhodnosť, pragmatická funkcia a prognostická hodnota (Niebrzegowska 1994, 68). Snár v Rakošinskom zborníku obsahuje 128 výkladov obrazov v snoch, ktoré sú abecedne usporiadané, majú jednoduchú, schematickú, dvojčlennú formu (napríklad *Зґвы рваті сѣртъ знаменге*), kde sa pomocou abstraktných logických formúl vysvetľuje vzťah medzi obrazom v sne a jeho výkladom. Možno povedať, že snár ponúka symbolické synonymá obrazov snov, ktoré sú v ľudovom prostredí ustálené a udržiavajú sa podnes v ústnej tradícii.

Uvedené príklady folklórnych žánrov dokumentujú, že pramenná základňa cyrilských písomností je rôznorodá a žánrovo i tematicky pestrá. Niektoré cyrilské písomnosti sú tematicky spojené s religióznou spisbou, iný je okruh písomných pamiatok, v ktorých prevláda pragmatická, didaktická alebo zábavná funkcia. Náš príspevok sumarizuje doterajší výskum folklórnych žánrov v cyrilскеj písomnej kultúre a dopĺňa naše publikované práce venované vzťahu knižných a folklórnych prameňov, demonštruje rozličné varianty vzťahov medzi literárnou a folklórnou tradíciou. Vybrané príklady zo sledovanej pramennej základne cyrilských písomností ukazujú, že existujú styčné body medzi cyrilskými prameňmi fixovanými na písme a ústne šírenou ľudovou slovesnou tradíciou. Cyrilské pramene nám síce ponúkajú skúmať písomne fixovaný slovesný materiál, ktorý má často svoje korene v literárnej (knižnej), biblickej či hagiografickej tradícii, čo nás jednoznačne odkazuje do sféry knižnej kultúry. Poukázali sme však na niekoľko momentov, ktoré spájajú skúmané cyrilské písomnosti s folklórnym prostredím. Možno predpokladať, že niektoré sujety a motívy v okruhu biblickej prózy alebo prvky žánrov z okruhu didaktickej či pragmaticky zameranej prózy existovali vo folklórnej tradícii v ústnej forme a boli prevzaté do sféry písomnej kultúry, do rukopisnej literatúry. Cyrilské texty, ktoré majú ústnu a súčasne i knižnú tradíciu existencie, nám umožňujú predpokladať rozličné možnosti ovplyvňovania knižných a folklórnych prvkov: od folklorizácie knižného sujetu, doplnení folklórnych foriem v ústnej tradícii o knižné fragmenty až po vplyv ústnej tradície na samotnú písomnú rukopisnú tradíciu. Možnosť variability a dopĺňania rukopisnej písomnosti závisí od folklórno-mytologického vedomia samotného zostavovateľa či pisára. Presnejšie

je podmienená znalosťou kultúrneho prostredia nositeľa folklórnej tradície – písára, autora rukopisnej pamiatky. Môžeme teda hovoriť o obojstrannom vplyve písomnej a ústnej tradície a o ich paralelnej existencii. Mnohé žánre čerpali popri biblických a hagiografických knižných zdrojoch aj zo spoločného dedičstva európskych stredovekých literatúr, vo viacerých prípadoch je možné doložiť aj ich existenciu v ústnej tradícii neskorších období.

Práve zápisy v uvedených rukopisných cyrilských písomnostiach prinášajú jedny z najstarších dokladov niektorých folklórnych žánrov alebo dokumentujú prítomnosť niektorého z naratívnych sujetov v slovenskom prostredí predtým, ako sa rozvinuli uvedomelé zberateľské aktivity. Treba zdôrazniť tú skutočnosť, že pomáhajú rekonštruovať obraz folklórnej tradície a dokladujú význam cyrilскеj rukopisnej kultúry na formovaní celkového kultúrneho obrazu. Cyrilská písomná kultúra na Slovensku spolu s písomnými pamiatkami v slovenčine (zapísaná latinkou), v latinčine či v nemčine, poskytuje jedinečný obraz o konfesionálnej heterogénnosti, duchovnom živote slovenskej spoločnosti, o jej kultúre a identite. Cyrilské písomné pamiatky napriek ich presnej funkčnej a konfesionálnej zariadenosti dokladujú nadregionálny, nadkonfesionálny, interkultúrny a interetnický rozmer písomníctva v spektre európskeho kultúrneho dedičstva.

II. 5. K výskumu cyrilскеj písomnej tradície spojenej so slovenským kultúrnym horizontom

II. 5. 1. *Východiská výskumu*

Do práce na projekte *Cyrilské písomníctvo na Slovensku do konca 18. storočia* sa podarilo zapojiť aj výskum zameraný na duchovnú kultúru medzi Východom a Západom slovanského sveta, ktorý sa uskutočnil na materiáli obsiahnutom v dvoch uglianských rukopisoch. Výskum týchto rukopisov vyvrcholil ich prípravou na vydanie v rámci dvojazyčnej medzinárodnej vedeckej edície *Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae*. Transliterované Uglianske poučiteľné evanjelium a Uglianský zborník Kľúč z prelomu 17. a 18. storočia s úvodnou štúdiou v ruskom a slovenskom jazyku tvoria 6. zväzok edície, ktorého vydanie sa realizuje v roku 2019.

V rámci prípravy spomenutého vydania a práce na projekte som sa zúčastnila niekoľkých výskumných ciest s cieľom rozšíriť poznatky o rukopisných pamiatkach uložených v zahraničných knižniciach, archívoch a pamäťových inštitúciách. V roku 2016 sa uskutočnila cesta do Prahy, kde som sa venovala porovnávaciemu výskumu ľudových naratívov, apokryfov a ostatnej rozprávačskej tradície podkar-